

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: «ПРОБЛЕМА ПОКОЛІНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ»

Виконала: студентка 4 року навчання
Спеціальності — 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова, література,
компаративістика*

Куцова Марія Кирилівна

Керівник: Борисюк І. В.,
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент _к.філол.н. Павлюк Н.Д.
(прізвище та ініціали; наук. ступінь, вчене звання)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2022 р.

Київ — 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Покоління і його ознаки.	5
1.1. Підходи до вивчення покоління	5
1.2. Ознаки покоління.....	5
1.3. Взаємодія поколінь і сучасність	9
Розділ 2. Проблема поколінь у сучасній українській прозі.....	11
2.1. Загальні зауваги	11
2.2. Батьки і діти. Брехня	11
2.3. Гіпо- і гіперпiклування.....	14
2.4. Невиправдані сподівання.....	18
2.5. Обмін ролями.....	21
2.6. Дідусі/бабусі й онуки	22
2.7. Брати і сестри.....	24
2.8. Вплив соціально-політичних подій на представників різних поколінь..	26
2.9. Біографічні елементи.....	32
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	37

ВСТУП

Проблема порозуміння між поколіннями цікавить багатьох сучасних українських письменників, які не лише рефлексують над своїм досвідом, а й аналізують цивілізаційні зрушення в суспільстві. Повномасштабне вторгнення Росії загострило цю проблему й спричинило нову: численні сім'ї фізично чи духовно розділились, представники одної родини могли опинитись по різні боки барикад. Тому важливо дослідити питання й відшукати шляхи до його розв'язання.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісних досліджень на подану тему.

Мета роботи полягає в дослідженні проблеми поколінь у таких творах сучасної української прози, як-от: «Інтернат» С. Жадана, «Дім для Дома» В. Амеліної, «Вбивство п'яної піонерки» С. Оксеніка, «Спитайте Мієчку» Є. Кузнецової, «12 унцій любові» С. Демчука, «Хто ти такий?» А. Чеха.

Для досягнення поставленої мети було визначено низку **завдань**:

- схарактеризувати основні підходи до вивчення покоління;
- визначити поняття покоління і його ознаки;
- дослідити взаємодію поколінь у сучасності;
- простежити взаємодію представників різних поколінь у зазначених романах;
- проаналізувати зв'язок між сім'єю й суспільством.

Об'єкт дослідження — романи «Інтернат» С. Жадана, «Дім для Дома» В. Амеліної, «Вбивство п'яної піонерки» С. Оксеніка, «Спитайте Мієчку» Є. Кузнецової, «12 унцій любові» С. Демчука, «Хто ти такий?» А. Чеха.

Предмет дослідження — проблема покоління в зазначених романах.

У дослідженні було використано такі **методи**: метод аналітико-синтетичного опрацювання джерел, описовий метод, структурно-семіотичний метод.

Структура роботи. Робота містить вступ, два розділи: теоретичний і практичний, висновки і список використаної літератури, який налічує 31 позицію.

Розділ 1. Покоління і його ознаки.

1.1. Підходи до вивчення покоління

Оскільки поняття «покоління» вивчають у різних науках, воно має кілька значень. У генетиці й генеалогії ідеться про «сукупність родичів однакового ступеня спорідненості щодо спільного предка» [24]. Історія й соціологія ж послуговуються таким тлумаченням, як-от: «люди близького віку, що живуть в один період часу» [24]. Крім того, покоління як спільноту «людей близького віку, зв'язаних спільною діяльністю» [24] досліджує культурологія.

У нашій роботі матимемо справу з кожним з цих визначень. У теоретичному розділі зосередимося на соціокультурному аспекті покоління, а в практичному — на ідеологічних зрушеннях і світоглядних змінах, пов'язаних зі зміною поколінь.

К. Маннгейм визначив два основні підходи до вивчення поколінь: позитивістський і романтично-історичний [31, с. 276]. Перший підхід розвинувся у Франції й полягав у концепції прогресу [31, с. 278]. Так, що швидше представники покоління реагують на зміни — то кращі шанси для їхнього розвитку [31, с. 310], у чому вбачаємо буквально визначення покоління як біологічного терміна.

Другий підхід народився в Німеччині, у його центрі — проблема існування як така [31, с. 280]. Тут покоління постає в соціокультурному контексті.

1.2. Ознаки покоління

Загальноприйняті межі одного покоління охоплюють 30 років, але зазвичай вони досить розмиті, унаслідок чого покоління можуть пов'язувати з неординарними персоналіями чи історичними подіями [11, с. 17]. Крім того, хронологія не є визначальною, оскільки кілька поколінь можуть жити одночасно й взаємодіяти між собою. Саме тому К. Маннгейм вважає, що всі епохи поліфонічні [31, с. 282].

З огляду на таку «поліфонічність», між представниками різних поколінь виникають численні конфлікти. А. Матусяк і М. Светліцкі вважають, що непорозуміння постають унаслідок застарілості й непродуктивності загальноприйнятих форм людської життєдіяльності в умовах стрімких змін: «Відтак між поколіннями спостерігається дедалі виразніша культурна різниця, що веде до конфлікту взірців поведінки, цінностей, ідей, звичаїв, релігії, знання тощо. Основною причиною конфлікту є бунт у поглядах і формах вразливості попереднього покоління, які в новій дійсності виявляються непродуктивними» [7, с. 136].

Конфлікт посідає чільне місце у визначенні покоління, бо оновлює його, а отже, в певному сенсі формує: «Покоління — це не тільки певні об'єднання, авангард, фундамент, а й розрив, дифузія, стикання й накладання, трансформація, інтеграція й успадкування, відторгнення й засвоєння історико-культурного, філософського досвіду» [11, с. 17].

Водночас перехід від покоління до покоління може минати й без конфлікту: «...на зламі ХХ і ХХІ століть дискусії про покоління набрали нового значення: вони доводять, що покоління можуть з'являтися без усвідомлення незалежності поколінь, збудованої на підвалинах бунту щодо попередників» [7, с. 137]. Х. Ортега-і-Гасет вважає, що така ситуація можлива за «старечої епохи»: «У перших епохах молоді солідаризуються із старшими, коряться їм; у політиці, науці, мистецтві правують старожили. Це часи старожилів» [17]. На думку науковця, «старечі епохи» чергуються з «молодечими», які не переймають досвід попередників, а полемізують, борються з ним: «Цей ритм епох старечих і епох молодечих є настільки очевидним феноменом історії, що подив бере, як цього ніхто не спостерігає» [17].

На думку О. Галети, визначальним для покоління є не спільні зовнішні обставини й бунт проти попередників, а «спроможність його представників

поновно вибудувувати стосунки між людиною, світом і словом — створювати власну культурну пропозицію» [5, с. 62]. Припускаємо, що бунт проти попередників лише очищує поле для діяльності, на якому представники нового покоління повинні створити або принаймні запропонувати щось своє. Чистий конфлікт не становить жодної цінності.

Я. Шевчук переконаний, що «своєрідне, спільне для певної вікової групи людей переживання доби» становить основний конститутивний чинник покоління. Оскільки найвища перцептивна здатність характерна для людей молодого віку, то «проблема появи, зародження покоління генетично пов'язана й від початку перехрещується з проблемою молодості» [29].

Натомість О. Романенко вважає, що у формуванні покоління визначальним є не спільне переживання теперішнього чи очікування щодо майбутнього, а звернення до минулого і його інтерпретація: «І хоча може здаватися, що покоління формується винятково у просторі формування нових спільних кодів, націлених у майбутнє, однак точніше було б описати процес формування покоління як процес осмислення не стільки майбутнього, скільки минулого. Ідентичність нового покоління — це насамперед спільність кодів у ставленні до минулого» [22, с. 6]. Це твердження дослідниці ґрунтується на поглядах Е. Саїда, який писав: «Звернення до минулого — одна з найпоширеніших стратегій інтерпретації теперішнього. Їх породжує не лише незгода стосовно того, чи минуле насправді минуло, завершилося, пройшло, чи триває — хоч, мабуть, і в інших формах» [23, с. 37].

Кожне покоління існує у своєму внутрішньому часі [31, с. 283], який виникає внаслідок того, що представники окремого покоління підвладні спільним соціокультурним впливам [31, с. 282] і мають спільну долю [31, с. 303]. У цьому контексті доречно згадати й «колективну пам'ять», яку П. Нора визначив як спогад про досвід, пережитий і/або перетворений на міф [15, с. 188].

За К. Маннгеймом, покоління має такі характеристики [31, с. 292], як-от:

- поява нових представників, які дають усьому «свіжий подих»;
- наявність зрілих членів, які зберігають пам'ять про минулий досвід;
- існування в обмеженому відрізку історичного часу;
- взаємне передавання культурної спадщини між представниками;
- невинний процес зміни поколінь.

К. Маннгейм зазначає, що покоління є неоднорідним і містить окремі групи (generation units). Ці групи можуть суперечити одна одній, але все ще належати до одного покоління [31, с. 304]. Про це говорить і Х. Ортега-і-Гасет: «Але за найгострішим протиставленням “за” і “проти” погляд легко виявляє спільні ознаки. Одні й другі є людьми свого часу і, хоч би як вони різнилися, дедалі більше уподібнюються одне одному. Реакціонер і революціонер XIX століття набагато ближчі одне одному, ніж хтось із них з кимось із нас. Отож, білі чи чорні, вони належать до однієї відміни, а ми, чорні чи білі, зовсім до іншої» [17].

За Х. Ортега-і-Гасетом, компроміс між масою й особистістю є визначальним для покоління: «Генерація не є жменькою вищих особистостей, ані просто масою. Це немов нове, цілісне соціальне тіло, зі своєю добірною меншиною і своєю юрбою, закинута в світ певною життєвою траєкторією. Генерація, динамічний компроміс між масою та індивідом, є найважливішою концепцією історії і, так би мовити, тим шарніром, на якому остання рухається» [17].

Філософ бачить покоління виключно в русі: «Кожну генерацію можна уявити також у вигляді біологічного набою, пущеного певної миті в простір з наперед визначеною силою і у відповідному напрямку. В русі задіяно як її найдостойніші, так і найвульгарніші елементи» [17].

Х. Ортега-і-Гасет переконаний, що кожне покоління становить «незамінний апарат пізнання». Усі вони мають свою цінність: якщо зібрати їхній досвід, «можна зіткати всеосяжну й абсолютну істину» [17].

1.3. Взаємодія поколінь і сучасність

Глобалізаційні процеси на зламі ХХ і ХХІ століть спричинили пригнічення колективного й натомість розквіт індивідуального. На думку А. Матусяк і М. Светліцкого, сучасна людина випала з покоління, унаслідок чого стикнулася з самотою: «Можна стверджувати, що вони стали мимовільними жертвами “постмодерністського різноманіття”, яке замість генераційної приналежності, спертої на класичне переживання і свідомість поколінь, пропонує їм розпорошену “самотність натовпу”» [7, с. 139]. Науковці вважають, що єдиним об’єднувальним чинником покоління на зламі ХХ і ХХІ століть є ставлення його представників до матеріальних речей: «Тим, що, здавалося б, могло об’єднувати молодих кінця ХХ і початку ХХІ століття, що, зрештою, повторювалося у всіх діагнозах, які характеризували профіль цього покоління, є їхнє ставлення до матеріальних проявів цивілізації» [7, с. 139].

Якщо звернутися до українського контексту, то можна зауважити, що повномасштабне вторгнення Росії об’єднало представників не лише одного покоління, а всіх наявних. Так, спрацював спільний досвід, який на наших очах перетворюється на міф. Чого варті факти опору не лише українських солдатів, а й цивільних громадян: збиття російського дрона банкою огірків чи помідорів, пропозиція окупанту покласти до кишені соняшникове насіння, викрадення російських танків тощо.

Невдовзі можуть з’явитися нові художні тексти, які оповідатимуть про українські реалії після 24 лютого 2022 року. Припускаємо, що в них буде відбито

й напрочуд тісну взаємодію поколінь. Можливо, варто говорити й про одне воєнне покоління (тільки б не втрачене).

До слова, Революція гідності, Помаранчева революція й давніші політично-історичні події також вплинули на соціокультурну ситуацію в Україні, але не мали такого резонансного й об'єднавчого ефекту. Річ не лише в самій події, а й у реакції на неї. На нашу думку, саме тепер українське суспільство, а не лише окремі його представники, повною мірою усвідомило себе. Повномасштабне вторгнення РФ стало тільки маркером цього, але надзвичайно кровопролитним.

У світовому контексті подібну роль відіграла пандемія коронавірусу. Попри масову ізоляцію і перехід на дистанційний формат навчання й роботи, спільне лихо об'єднало людей зі всього світу в прагненні подолати його. Своєрідними атрибутами COVID-покоління можна вважати захисну маску, серветки, антисептик і вакцину.

Розділ 2. Проблема поколінь у сучасній українській прозі.

2.1. Загальні зауваги

Циклічність людського існування найлегше простежити в зміні поколінь і конфліктах, що при цьому виникають — щоразу більш гострих і болючих. Можливо, річ у тім, що людська природа у своїй основі незмінна, як вважає одна з героїнь роману Є. Кузнєцової «Спитайте Міечку»: «Часи були інші, а люди ті ж самі» [12, с. 45].

Оскільки саме література чи не першою реагує на розмаїті суспільні процеси, проблеми поколінь у ній також відбиті. Ми вибрали лише шість романів сучасної української прози, у яких, на нашу думку, це питання висвітлено найкраще. У цих текстах спробуємо проаналізувати взаємини між представниками різних поколінь і простежити зв'язок між сім'єю й суспільством.

У вибраних творах описано звичайних людей і їхні життя періоду початків Незалежності України й опісля (крім «Вбивства п'яної піонерки» — там радянські часи). Соціально-політичні події уяскравлюють сімейні проблеми й часто виступають не просто тлом, а каталізатором розвитку сюжету. Деякі персонажі приймають обставини (Паша з «Інтернату»), інші — попри результат, намагаються боротися з ними (Маруся з «Дому для Дома»), але жоден із них не залишається таким самим, як на початку.

2.2. Батьки і діти. Брехня

Проблеми між батьками й дітьми в розглянутих творах найчастіше виникають унаслідок брехні одне одному. Однак мотиви можуть різнитись. Брехня з боку батьків найчастіше виникає з потреби захистити своїх дітей від правди, яка може завдати болю.

Наприклад, у романі В. Амеліної «Дім для Дома» мама сліпої Марусі описує Львів 1990-х чарівнішим, ніж він був насправді, щоб зберегти в дівчинці віру в добро й дива. Проте добрі наміри Ольги призвели до розчарування її доньки: після успішної операції Маруся знову змогла бачити й не впізнала описаного світу, що передбачив їхній пес Дом: «Усі не те що брешуть тобі... Але, якщо ти справді колись знову бачитимеш, а навіть я іноді хочу вірити в це, ти не впізнаєш тут геть нічого» [2, с. 151].

Брехня дорослих спричинила негативні наслідки й у романі С. Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки». Наприклад, Санька випадково дізнався, що був усиновлений і йому брехали все життя: «Мої батьки — мені не батьки. Вони мене всиновили. З детдома взяли» [16, с. 187]. Вовка співчуває йому, але не знає, чим зарадити: «Це навіть гірше за війну. Бо війна — для всіх війна. А таке горе — тільки для тебе одного» [16, с. 200]. Так, брехня в сім'ї породжує самоту, від якої родина повинна була вберегти.

Брат Вовки Юрко переконаний, що батьки обманюють своїх дітей, щоб свідомо образити їх: «І вони самі ображають своїх дітей, — сказав мій малий зовсім сонним голосом. — Вони брешуть...» [16, с. 319].

Брехня батьків може не лише завдати болю, а й призвести до розчарування й знизити очікування щодо дорослих загалом, що характерно для дітей підліткового віку. Саме це описано в романі «12 унцій любові», коли тато Тимка намагався приховати позашлюбний зв'язок з учителькою англійської мови: «Я запитав потім, звідки він її знає, але він відповів якусь вульгарну дурницю, і далеко не факт, що то була правда. Бо він — ще те брехло» [9, с. 17].

Батьки часто недооцінюють своїх дітей і вважають, що приховати правду від них дуже просто. Наприклад, у романі «Інтернат» С. Жадана головний герой Паша не завадив своїй сестрі, коли та віддала сина Сашу до інтернату, будучи

переконаним, що малий нічого не зрозуміє й не усвідомить усієї зради: «Можливо, думали так: малий ще зовсім малий, нічого не розуміє, підросте — подивимось. Але схоже, що малий усе розумів, усе чудово розумів» [10, с. 276]. Як наслідок, Паша майже втратив свого племінника: буквально — коли ледве встиг забрати хлопця з установи, яка опинилась на окупованій території; переносно — коли юнак розізлився через зраду: «Спілкувались далі, проте помітно було, що малий відсторонився, відійшов, не довіряв. Паша, звісно, переживав, але що він міг зробити? — думає він, засинаючи. Що я міг зробити? Що?» [10, с. 124].

Водночас дорослі хочуть, щоб їхні діти були чесними й відкритими. У романі «Вбивство п'яної піонерки» це відбито через метафору відчинених дверей: «Батько дуже не любить, коли двері в якусь із кімнат зачинено. “Ми одна сім'я, — каже він піднесеним тоном, ніби читає «Стихи о советском паспорте», — нам нічого приховувати одне від одного й перетворювати наш великий будинок на кілька тісних кліточок”» [16, с. 93]. Тут бачимо безпосереднє втручання в приватне життя людини, хоч і юної. Оскільки у творі описані радянські часи, можемо провести аналогію з втручанням тогочасної влади в життя особи, яка, найімовірніше, жила в комунальній квартирі з тонкими стінами й спільною кухнею. Але і там, і там відчинених дверей недостатньо, щоб запобігти таємницям і брехні. Навпаки, таке посягання на особисту свободу посилює прагнення захистити її, а тому призводить до бунту.

Діти теж вдаються до брехні, але не від початку, адже обманювати вони вчать від дорослих: «Діти взагалі нічого не приховують. Загальну освіту й вигадали, аби їх від цього відучили» [10, с. 179]. Часто дорослі навіть не усвідомлюють, що дитяча брехня є віддзеркаленням їхньої неправди: «Ті трюки, яким вчать радянських полковників, передаються потім їхнім онукам. Тільки ж шкідливо це — гіркота збереться всередині...» [2, с. 297].

Так, діти обманюють передусім з того ж бажання захистити від правди, як Маруся з «Дому для Дома»: «Захистила дорослих своєю вигадкою — так, як вони все життя захищають її своєю» [2, с. 246].

Дитяча брехня може мати й інші причини. Наприклад, герої роману «Вбивство п'яної піонерки» брешуть, щоб захистити себе: «Я вам так скажу: ти нізащо не виживеш, якщо не навчишся брехати дорослим» [16, с. 101].

Треба сказати, що батьки піддаються на обман незгірше від своїх дітей, хоч і намагаються вдати з себе таких, що бачать усе наскрізь: «Мама йому вірила. Вона могла ще вдавати, ніби впевнена, що доможеться правди, та вже вірила йому і наполягала просто з педагогічних міркувань. Аби він не подумав, що її можна так легко обдурити. А він і без того знає, що кого-кого, а маму обдурити — легше легкого. Особливо йому» [16, с. 103].

Очевидно, що брехня віддаляє найрідніших людей і породжує замкнене коло: «Вони почали вигадувати, брехати всім і одна одній, і зупинитись тепер не можуть. Вигадка заповнює всі порожнечі» [2, с. 335]. Обман особливою мірою пригнічує покоління, які зазнали колоніальних травм: «Коли одне покоління мовчить, наступне врешті буде вигадувати — а ті, що прийдуть пізніше, можуть уже й не побачити різниці між правдою та брехнею» [2, с. 274].

2.3. Гіпо- і гіперпідкування

Ще однією проблемою у взаєминах між батьками й дітьми, яку порушують автори у вибраних творах, є гіпертурбота дорослих щодо своїх чад. За німецьким психологом і філософом Е. Фроммом, здорова материнська любов виключає бажання прив'язати до себе дитину назавжди, адже тоді ніхто з них не пізнає щастя: «Мати повинна виявляти впевненість у житті, а відтак не тривожитися понад міру й не передавати це хвилювання дитині. Бажання, щоб малюк став незалежним і поступово відокремився від неї, має бути частиною її життя» [27,

с. 75-76]. Тому перед батьками стоїть важливе й часом непросте завдання: дати дітям максимум любові, але не намагаючись прив'язати їх до себе.

Поступове відокремлення дітей від батьків влучно описав С. Жадан у своєму романі «Інтернат»: «Батьки — ще живі й здорові, від яких усе більше віддаляєшся, які все менше тебе розуміють, хоча це жодною мірою тебе не турбує: достатньо того, що вони просто десь є, десь поруч, оберігають тисячу звичних тобі з дитинства предметів, долучаються до тисячі відомих тобі з дитинства голосів, тому хай віддаляються, хай не розуміють — у цьому світі їм усе одно знайдеться місце, вистачить часу, аби все владнати, вистачить простору, аби не заважати один одному» [10, с. 227]. Однак у житті з цим часто виникають труднощі, і батьки не лише не допомагають своїм дітям у дорослішанні, а створюють численні перешкоди в тому. Це відбито і в «Інтернаті», зокрема.

Головний герой Паша в дитинстві був позбавлений можливості бодай щось вирішувати. Коли ж випала нагода поїхати до санаторію в сусідньому містечку, він, збираючи сумку, відчув смак дорослості, але раптом втратив його, адже з поїздкою таки нічого не вийшло: «І що вся його дорослість виявилась ніким не затребуваною, нікому не потрібною, що все смішно й безнадійно, за нього знову все вирішили, йому знову вказали його місце, і марно далі бодай на щось сподіватись» [10, с. 210]. У зрілому віці Паша вже навіть не хоче щось вирішувати й брати відповідальність, допоки не змусили обставини. За словами С. Жадана, цей персонаж не зміг реалізувати те добре, що в ньому було закладено: «Мені хотілося показати, не знаю, наскільки це вдало вийшло, що всередині нього насправді багато чого є. В серці, в душі багато чого закладено, але більшість цих речей не активізовані. Він не звик цими речами користуватися і йому потрібні справді якісь дуже потужні чинники, потужні поштовхи, щоб його внутрішні механізми запрацювали» [13]. На нашу думку, схоже відбувалося з українським суспільством після розпаду СРСР: авторитарна держава зникла з мапи, але ще не

стерлася з голів, унаслідок чого люди змогли обирати й вирішувати, але розгубились, бо не звикли до такого (хоч і не всі).

Надмірна турбота щодо Марусі в романі «Дім для Дома» походить від невміння поводитися з дитиною: «Це складно — розмовляти з дитиною. Тому дорослі й сюсюкають. Іноді мені здається, діти знають більше за всіх і ставлять каверзні запитання тільки для того, щоб змусити дорослих промовляти відповіді вголос» [2, с. 120-121]. Зазначимо, що в цьому творі гіперпіклування спричинило в дівчинці ще більше бажання незалежності від дорослих, а через незмогу відкрито цього досягнути вона почала приховувати свої думки й прагнення від найрідніших.

У романі «Вбивство п'яної піонерки» надмірна увага до дітей призводить лише до їхнього роздратування. Хлопці прагнуть дорослішати й вчитися на власних помилках, а абсолютну слухняність порівнюють зі смертю: «Розумієте, я загалом слухняний син. Ну, наскільки це можливо. Бо ж син зовсім слухняний — це живий труп. Або неживий» [16, с. 211]. Натомість ставлення як до рівних і довіра відкривають серце найзухвалішого й найпотаємнішого підлітка: «Так добре сидіти з мамою, розмовляти про людей, яких ми любимо! І ніхто нам не заважає, і мама не нюхає нашого волосся — щоби з'ясувати, чи не були ми на поляні...» [16, с. 339].

Схоже бачимо й у романі «Хто ти такий?» А. Чеха. Головного героя Тимофія найбільше тягне не до мами й бабусі, які намагаються створити якнайкращі умови для його життя й розвитку (наскільки це можливо в 1990-х), а до зраненого війною пияка Фелікса, який просто поводить з ним, як з рівним: «Тоді чи не вперше доросла людина розповідала Тимофієві про секс, про смерть, про лють і честь. Про такі речі зазвичай говорять або люди, що знають одне одного дуже давно, або випадкові співрозмовники» [28, с. 41]. Фелікс — перший і чи не єдиний, з ким хлопчик прагне ділитися своїми перемогами й поразками, а

також очікує схвалення його як бувалого чоловіка: «І неодмінно все розкаже Феліксу. Той спочатку вибухне своїм фірмовим сміхом, а потім, заспокоївшись, розкаже щось таке, від чого все стане на свої місця. Він уміє розказувати. Після його розповідей хочеться жити» [28, с. 111]. Хоча цього чоловіка навряд чи можна назвати фахівцем з виховання дітей, особливо зважаючи на його нездатність порозумітися з власною дочкою: «По суті, вони були з донькою чужими людьми. Вона, не розуміючи як слід своїх емоцій, теж почала його боятися. Він же в принципі не знав, як із нею поводитися. Як поведуться з підлітками? Як взагалі з дітьми поведуться?» [28, с. 14]. Найімовірніше, Фелікс вирішив просто бути собою: як з дорослими, так і з дітьми. Але це спрацювало лише з Тимофієм, якого вабило вуличне життя й усе, що з ним було пов'язано: «Не дивно, що Тимофій тягнувся до нього. Забагато домашнього догляду і нагляду, від яких хотілося втікати абикуди, лише б не бачити ці стіни, ці театральні лаштунки і це піаніно. Він теж бажав бути вільним. Його теж вабили бетонні паркани заводів, бите скло вулиць і прохолода міських садів» [28, с. 147]. Заради Фелікса, який довгий час не з'являвся, хлопчик навіть вивчив його улюблений полонез Огінського, хоч і ненавидів гру на фортепіано: «Тієї осені навіть полонез Огінського вивчив. Безкінечний, безкінечний, безкінечний полонез. Його можна було грати години й години. Мабуть, ніщо так добре він не грав, як цей полонез. Але головний слухач так і не з'являвся» [28, с. 114].

Зі свого боку, Фелікс навіть у зрілому віці відчував щемку ніжність до своєї матері, турбота якої не була задушливою: «Мама весь час була поруч. Навіть за тисячі кілометрів. Коли читав від неї листи, а писала вона багато, відчував запах крейди і мила» [28, с. 53]. Жінка була полькою й до останнього підтримувала в синові цю ідентичність, співаючи народних пісень і читаючи поезію: «Музика Огінського, зокрема його полонез, була тим тригером, що розкривав усю приховану чутливість і щем його натури» [28, с. 54].

На відміну від Тимофія, його тезка з роману «12 унцій любові» цілком можна вважати дитям вулиці. Можливо, це пов'язано з його уподобаннями: футбол, карате й бокс. На нашу думку, спорт не лише посприяв його становленню як майбутнього чоловіка, а й відповідав духу 1990-х, на які припало і його дитинство також: «Зазвичай ми билися, знайомилися й починали дружити» [9, с. 49-50]. До того ж спорт допомагав Тимкові уникати численних спокус: «Я в той час настільки був схибнутий на карате, що навряд би піддався сторонньому впливу» [9, с. 43]. Тому якщо хлопцеві й бракувало батьківської уваги, то це не стало непереборною проблемою в його зростанні. Тоді всі жили так, а в нього принаймні був спорт, який не лише тримав на плаву, а й мотивував до розвитку й вдосконалення: «Інколи ти почувався розгубленим, докучало відчуття, ніби чогось не вистачає, і ти не міг зрозуміти, чого саме. Згадував Залізного Майка, який у вісімнадцять уже був чемпіоном світу серед профі...» [9, с. 137].

Водночас можлива й абсолютно протилежна ситуація, коли батьки не дають усієї любові, якої потребують діти. Це може статися через брак почуттів або через свідому настанову — якомога швидше видобути з чад відповідальність і здатність ні від кого не залежати. Саме другим керувалась мати героїнь «Спитайте Мієчку»: «Вона із самого дитинства старалась якомога більше відокремитись від батьків і того ж самого вимагала від власних дочок. “Подалі на ділі, — казала вона, — ближче в серцях”» [12, с. 78]. Таке ставлення також не є правильним, у чому переконані сестри Мієчка й Лілічка. Їм конче бракувало материного тепла.

2.4. Невиправдані сподівання

Батьки й діти мають певні очікування одне щодо одного, але часто не відповідають їм і тому розчаровуються. Так, у романі «Інтернат» Саша незадоволений своїм дядьком Пашею, який не має ані політичної позиції, ані життєвої.

Крім того, Вовка з «Вбивства п'яної піонерки» зауважив про свого батька, що той не надто охочий до експериментів заради суспільного добра. Коли хлопець запитав у тата, чи лишилась вода в старій криниці, той відповів, що для того треба спеціально привезти відро для перевірки, чого він не робив: «“А я б зробив”, — подумав я. Та не сказав нічого» [16, с. 231]. Проте з часом Вовка зрозумів, що схожий на тата: «А сам я знову виявився таким же, як і батько. І туди б не пішов, і тим би не сказав...» [16, с. 335]. До того ж юнак не приховує свого захоплення татовим терпінням, коли той дав покермувати молодшому сину Юрці: «Я взагалі заздрив батьковому терпінню. Сам я вже малому по голові дав би і викинув, наче кошеня, на заднє сидіння» [16, с. 228].

Мама Вовки, зі свого боку, очікує більшого від свого сина: «Наслухався про себе — повно, як креш! І про те, що живу на всьому готовому, а батьки ночами не сплять — усе думають, як би мене прогодувати, як би дати мені освіту, щоб я став людиною. А людиною не кожен може стати! І от саме я — той, кому хоч кіл на голові теши» [16, с. 259]. Водночас благородства хлопцеві не бракує: коли його друг Санька зібрався втікати від батьків, які виявилися нерідними, Вовка вирішив віддати йому свій фотоапарат, щоб йому вистачило грошей на квиток: «Ну, да! “Смена”! Це ж рублів вісім коштує» [16, с. 256]. Тато цей вчинок оцінив: «Ти зробив правильно, — сказав батько, і я відчув, що зараз заплачу, як дитина. — Ти зробив так, як зробив би дорослий мужчина. І я тобою пишаюся» [16, с. 267].

У романі «Спитайте Мієчку» сестри Лілічка й Мієчка очікують від своїх батьків більше любові й підтримки. Але якщо їхня мати трималась на відстані, щоб якомога швидше зробити доньок незалежними, то тато, здається, не був здатен на глибокі почуття взагалі й нічим не переймався: «Батько досягнув дзену, якого індійські йоги... досягають десятиліттями невтомної практики. Він не переймався ані успіхами, ані поразками» [12, с. 30]. У цьому творі прикметним є

момент, коли дівчата приїхали до нього в гості, і той не знав очевидних речей про життя своїх найрідніших.

У романі «12 унцій любові» тато Тимка зраджує його маму. Варто зазначити, що хлопець не тільки не видає батька, а й ніби не засуджує його. Можливо, тут ідеться про чоловічу солідарність і зайвий спосіб відчутти себе дорослим. Крім того, саме батькового схвалення йому дуже бракувало: зокрема, коли на своїх перших змаганнях з карате виграв один бій: «Мені було приємно чути такі схвальні відгуки. Від батька, наприклад, не дочекався. Мабуть, від ждав від мене одразу золотої медалі. Тож я його радше розчарував» [9, с. 42].

У романі «Хто ти такий?» Тимофій має тата-невдачу, а тому з певного часу вже не має жодних очікувань щодо нього: «Одного дня Льоша прокинувся і поїхав у пошуках скарбів і звитяг. Щоправда, ні першого, ні, тим більше, другого, він так і не знайшов. Натомість здобув непотрібний досвід, який вкотре нагадав йому, що найкраща річ у світі — денний сон, грузький, тривожний, але водночас солодкий» [28, с. 29]. Хлопчик пам'ятав тата переважно сплячим, якщо той не тупився в телевизор, не майстрував пластикових літачків чи не пропадав у приятелів. Однак, попри все, Тимофій не припиняв його любити: «На цвинтар поїхали від лікарні. Людей було небагато, переважно свої. Кілька товаришів. Кілька примар із минулого. Окрім Тимофія і Льошиної мами, ніхто не плакав. А зрештою, хто його ще любив?» [28, с. 231].

Тимофій часто сердився на батьків, але прагнув їхнього схвалення. Наприклад, коли зачитав їм свій вірш, але вони не повірили, що їхній син міг таке написати: «Тоді ж мовби якась чорна м'язиста хмара нависла над Тимофієм, він закритися, замурувався сам у себе, ніби православний старець у скиті, й годі було до нього достукатися» [28, с. 130]. Хлопчик не знав, що батьки були обтяжені боргами й іншими проблемами, щоб повною мірою оцінити творчість свого сина. На щастя, це замість них зробив Фелікс: «Феліксу все подобалося: слухав уважно,

питань не ставив, розумів, що не все треба сприймати буквально, а як на те, взагалі не все треба сприймати. Фелікс трепетно ставився до будь-яких проявів творчості» [28, с. 134].

Фелікс став першим проводирем Тимофія в доросле життя, тому хлопчик не міг пробачити йому слабкість: «Ненавидів за слабкість, за втому, за те, що навколишня дійсність тисне зусібч, топче і душить, а тут ще він зі своєю продірявленою головою, зі своєю війною, відбитими кістяшками, водярою, кров'ю, плачем, з усією цією вологою, яка вичавлюється з нього, мов зі свіжої бринзи» [28, с. 137].

У творі описано також нереалізовані мрії батьків, які падають тягарем на плечі дітей. Так, Ольга недовчилась у музичній школі, але всадовила за фортепіано п'ятирічного Тимофія. Він же вважав гру на інструменті кріпацькою повинністю, чим повсякчас розчаровував матір: «Тимофій хитрував і всіляко намагався уникати занять: влаштовував істерики, кричав, плакав, ридав, кусався, ставив ультиматуми, погрожуючи стрибнути з п'ятого поверху, піти до дитбудинку або в безпритульніки. Ольга, щоразу обіцяючи собі бути стриманою, холодною і твердою, мов англосакські педелі, швидко здавалася й вибухала типовою слов'янською емоційністю» [28, с. 56-57].

2.5. Обмін ролями

Стосунки між людьми важко назвати незмінними: вони розвиваються чи регресують, сильнішають чи слабшають. Але найдивовижнішим, на нашу думку, є обмін соціальними ролями — зокрема між батьками й дітьми. Якщо спочатку перші піклуються про других, то з плином часу — навпаки. І це зрозуміло, адже спочатку турботи потребують діти, бо малі, а потім — батьки, бо старі. С. Жадан у своєму романі «Інтернат» дуже влучно підмітив, що з роками людина знову повертається в дитинство. Ось, що про свого тата каже головний герой твору

Паша: «Ось тепер старанно все складає, порпається в торбі, мовчить ображено: з ним дедалі складніше, неможливо ні про що говорити, ображається як дитина» [10, с. 10].

Крім того, в екстремальних умовах діти можуть перебирати на себе роль дорослих, як Саша з цього ж роману: «Він тепер говорить, що і як робити, а Паша слухається. На а чому ні, думає, він усе правильно говорить, усе по ділу» [10, с. 279].

2.6. Дідусі/бабусі й онуки

В аналізованих творах бачимо, що діти ладнають зі своїми дідусями й бабусями краще, ніж з батьками. Це подибуємо й у житті, для цього є кілька причин. По-перше, часто малечу лишають на стареньких, поки батьки на роботі, а також на літні канікули. Тривале перебування разом неабияк зближує дітей з їхніми дідусями й бабусями, як у романі «Хто ти такий?»: «Які приклади супроводжували його в дитинстві? Бабуся і бабуся. Ліс, Дніпро, домовики, густий і невитравний грибний дух у квартирі, десятки видів трав, розкладені на підлозі, на шафах, на столах» [28, с. 41]. Брати з роману «Вбивство п'яної піонерки» також люблять їздити до своєї бабусі: «І для нас із моїм малим найбільше щастя — це на канікули поїхати до неї» [16, с. 168].

На нашу думку, саме дідусі й бабусі прищеплюють дитині усвідомлення тожсамості й передають український код, як у романі «Вбивство п'яної піонерки»: «Баба й нас з малим похрестила, потай від батьків. Коли одвезли мене до неї на Донбас, я там довго жив — може, пів року. Приїздять забирати, а в мене хрестик на шиї» [16, с. 29].

По-друге, на їхні взаємини впливає життєвий досвід: дідусі й бабусі вже виховали своїх дітей і, ймовірно, не припускать помилок з онуками. Однак усвідомлення минулих огріхів може бути болісним, як для

Теодори і її дочки Марії з роману «Спитайте Міечку»: «Ми з тобою інакші, доцю. Я з тобою не вміла бути так, як з дівчатами. Вибач, що я навчилася бути такою тоді, коли тобі вже було це не треба» [12, с. 82]. Водночас старенькі вже в певному сенсі загартовані до будь-яких вибриків, як у романі «12 унцій любові»: «Коли я розповів бабі з дідом про свою пригоду, вони лише посміялися. Видно, мій батько привчив їх до грандіозніших витівок у дитинстві» [9, с. 29].

Хотіли б звернути увагу на стосунки бабусі Теодори з її онуками в романі «Спитайте Міечку». Лілічка, Міечка й двоюрідна Марта прибувають до старенької на ціле літо, як у дитинстві. Усі вони опинилися на життєвому роздоріжжі й вирішили відпочити та зібратися з думками в «зарослому кущами шелтері»: «Бо життя не завжди можна жити, часом треба від нього сховатись» [12, с. 264]. Хоча літо й видається напрочуд короткочасним, кожна з онучок зуміла набратися сили, щоб прийняти життєвий виклик і зробити вибір: Лілічка відмовилась переїжджати до Австралії, Міечка залишилась з Устимом, а Марта погодилась одружитися з Фумітакою.

Символічною стала смерть Теодори: вона відійшла саме тоді, коли її дочка Марія усвідомила свою роль у сім'ї й позбулася страху відповідальності за неї: «Марія вважала, що треба було спитати, куди складати гарбузи, тоді бабуся ще пожила б. На що Марта їй сказала, що це неймовірна дурня і бабусю не тримали на світі гарбузи» [12, с. 262-263].

Особливі стосунки між дідусем і онукою описано в романі «Дім для Дома». Старий полковник лагідно називає Марусю «качкою»: «Яка ти, качко, розумниця. І красуня. Точно будеш принцесою» [2, с. 152]. Як уміє, він учить її чинити правильно й не відступати перед викликами: «А Марусю старий навчить збирати зі столу крихти й класти до рота. Навчить не зважати на біль у подряпинах, коли обдираєш навпомацки єдину яблуню на Замарстинівському городі» [2, с. 153]. Дідусь чи не єдиний з родини, хто намагається зробити дівчинку самостійною й

підготувати її до життя у світі: «З іншого боку, Марусі ж треба вчитися самостійності» [2, с. 209]. Пес Дом, який був незмінним супутником їхніх прогулянок, припускає, що саме наймолодшій онуці полковник розповість про радянський літак, що потай від усіх зберігає на дачі: «Й колись, боюся, саме Марусі полковник довірить свою таємницю. Одного дня він посадить малу за штурвал, й буде вона теж без кінця вглядатись у сіру стіну з брезенту. І так мимоволі, потроху, стане співвласницею радянського літака, співучасницею безглузлого злочину» [2, с. 153]. Але зрештою старий вирішує позбутися літака й продати ділянку землі, щоб за вторговані гроші зробити операцію дівчинці: «Ми ж маємо якось позбутися цього... Нам такі гроші дадуть за землю, що одразу Марусю вилікуємо» [2, с. 328].

Зі свого боку, Маруся любить дідуса й цінує час, проведений разом з ним: «Дівчинці просто подобається бути цілий день на городі — рвати гладенькі яблука, вишукувати серед грядочок ягоди та пахучу м'яту, лежати зі мною в колючій траві, слухати діда» [2, с. 216].

2.7. Брати і сестри

Стосунки між братами й сестрами мають свої особливості й проблеми. Тут часом ідеться про інший рівень порозуміння, а тому змогу спілкуватися без слів або зі значно меншою їхньою кількістю, ніж зазвичай потребують люди. Ця здатність може допомогти одному врятувати іншого.

Гарним прикладом можуть слугувати сестри з роману «Спитайте Мієчку»: «Вона кивнула на Лілічку. Та стояла, притулившись спиною до кухонної стіни з кружкою в руках, кивнула у відповідь сестрі і зникла в коридорі. Вона вийшла з ключами від машини на пальці» [12, с. 60]. У такий спосіб Лілічка змогла донести Мієчці, що потребує дещо обговорити, і сестра її одразу зрозуміла.

Брати й сестри мають певні правила, які стосуються тільки їх. Наприклад, бути чесними одне з одним, що описано в романі «Вбивство п'яної піонерки»: «І він заткнувся, бо знав, що винен. Не слід дурити старшого брата. Це — гріх» [16, с. 10]. Хоча, можливо, брехня між братами й сестрами від початку неможлива, адже вони легко можуть викрити її: «Це він маму і батька вмів дурити, а мене — не вдасться. Хто-хто, а я його наскрізь бачу» [16, с. 101].

Вовка і Юрка допомагають одне одному, навіть жертвуючи собою. Здебільшого це стосується перетягування на себе маминого гніву, як це зробив старший Вовка: «Але я навмисне викликав вогонь на себе, щоб малий мав час утекти на подвір'я» [16, с. 214]. В екстремальних ситуаціях і Юрка робив те саме: «Ого! Такої самовідданості від малого я н чекав. Він і раніше, бувало, рятував мене від маминих вибухів, але ж не так, щоб власним коштом!» [16, с. 260]. Крім того, брати готові жертвувати своїми вигодами, що зробити часом навіть складніше: «Я вам скажу правду. За інших обставин я б нізащо сам не попросив батька дати малому кермо. Є життєві радості, якими ділитися — вище людських сил» [16, с. 227].

Однак брати й сестри можуть бити вирішальним ударом у найболючіше місце. І це послідовно. Адже саме найближчі знають, звідки виходить ниточка шраму і як її можна продовжити. Звичайно, часто йдеться не про цілеспрямовану атаку, а про випадковий випад як захист від власного болю.

На нашу думку, саме це відбулося між сестрами з роману «Спитайте Міечку». Міечка була засмучена через непорозуміння з хлопцем, і її образа зачепила найближчу людину — Лілічку, яка одразу зрозуміла, в чому річ і сказала: «Ти що, просто драгуєшся через те, що поїхало твоє кохання?» [12, с. 109].

Схоже відбулось і між братами з роману «Вбивство п'яної піонерки». Старший Вовка, коли почувався розгубленим, також вилив це на найріднішого —

свого брата Юру. Якщо Мієчка вдарила свою сестру словесно, то Вовка свого брата — кулаками: «За віщо я вдарив малого? Ну, звісно, це не вперше. Я йому часом даю чортів, бо інакше як із ним? Та й заслуговує він. Але цього разу — за що? За себе? Він же мене врятував, відвернув мамину увагу... А з фотоапаратом... Я ж сам винен! Я в усьому сам винен! І прощення мені нема й не буде. Сам винен — а вдарив його!!! Та ще й так підло — в живіт...» [16, с. 263]. Але, попри все, між ними більше того, що єднає, а не роз'єднує: «Брати бувають страшенні паразити. Але ж усе одно брати» [16, с. 257].

2.8. Вплив соціально-політичних подій на представників різних поколінь

Між сім'єю й суспільством простежується неунікнений зв'язок: «Нестабільність суспільства в цілому породжує нестабільність сім'ї як окремої суспільної одиниці» [30, с. 237]. З огляду на це соціально-політичні події виступають не просто тлом сюжету у вибраних текстах, а і його рушієм.

В «Інтернаті» С. Жадана описано події початку війни на Донбасі. Герой Паша вирушає по свого племінника в інтернаті, який опинився на непідконтрольній українському уряду території. Треба сказати, що до цього чоловік усіма способами уникав політичних питань і намагався просто виконувати свою роботу: вчити школярів української мови, якою сам у житті не говорить. Після всіх випробувань у дорозі Паші вдається забрати племінника й повернутися додому, куди неухильно наближається лінія фронту. Так, герой не перетворився враз у свідомого громадянина, але принаймні зрозумів, що «відповідати будуть усі. І найгірше буде тим, хто відповідати не звик» [10, с. 160]. Ба більше, ініціатива Паші тривала лише три дні, яких замало для радикальних змін: «Паша ніби заклав фундамент для своїх майбутніх змін» [10, с. 136].

Натомість його племінник Саша в питанні боку барикад виявляє категоричність: «Малий усе допитувався в Паші, за кого він, що робитиме, у кого стрілятиме. Паша, як завжди, неохоче відповідав, що його це не стосується, що його ніхто не влаштовує, що він ні за кого. На це малий, цілком несподівано, видав щось на зразок того, що знати його не хоче, і що йому соромно, і що його дядя — просто рідкісний мудак» [10, с. 124].

У романі «Дім для Дома» зображено три покоління сім'ї Ціликів, кожне з яких по-різному зазнало постколоніальної травми: «На прикладі трьох поколінь авторка ілюструє процес гібридизації ідентичної пам'яті українців, яка після розпаду Радянського Союзу трансформується у травму, що вражає практично кожне покоління» [21, с. 281]. Цілики застигли в радянському часі й не змогли (чи не захотіли) відпустити минуле. Символом цієї закостенілості виступає величезна скриня, яку ніхто ніколи не відчиняв (скринька Пандори?): «Та скільки б не переставляли меблі, скриня завжди була там, де колишні господарі залишили її» [2, с. 42]. Ще одним символом минулого у творі є радянський літак, який дід Іван ховає в себе на дачі: «Часом думаю, що колись полковнику стане погано там, у задусі кабіни. І він не зможе відірвати рук від штурвалу, ніколи не зможе вийти з цього свого іржавого літака. Так і сидітиме там, застиглий, до віку, поки не обернеться на прах» [2, с. 217]. Також про зупинку в часі свідчить календар за 1989 рік, хоча триває 1993-й. Попри вир теперішнього життя, герої роману вперто марять минулим і до кінця не можуть усвідомити, що «час не лікує тих, хто ще сподівається» [2, с. 177]. Цілики розгублені, вони ніби перебувають поза часом і простором, що видно з їхнього помешкання на колишній вулиці Галагана, яке так і не стало до кінця їхнім: «Ця квартира на тихій вулиці біля парку — тимчасовий табір для біженців. Не аж такий сумний, цілком впорядкований і охайний — але табір. Тут складено все, що може знадобитися потім, у тому житті, яке колись

розпочнеться, — невідомо коли, й невідомо, яка ще війна має для цього скінчитися» [2, с. 49].

Проблема дому в романі посідає одне з чільних місць, про що свідчить навіть назва твору — «Дім для Дома». Унаслідок злочинних дій радянської влади (депортація Великої Ба), військової кар'єри Івана й зрештою розвалу СРСР Цілики повсякчас переїжджають, а тому не можуть закріпитися й пустити коріння на якійсь землі: «Може, дім у людини має бути всередині — крихітний, тільки твій, як у равлика» [2, с. 197]. Ба більше, кожен з них певною мірою втрачає власну ідентичність, хоч і намагається зберегти душевну рівновагу й внутрішній дім: «Дім наш, доки він в нас. А ми всі завжди в цьому домі — кожен на своїй глибині» [2, с. 381]. Однак, попри всі життєві перипетії, вони змогли вижити, чим, можливо, завдячують своєму прізвищу — Цілики.

У романі своєрідно відрефлексовано маркери суспільного життя, починаючи від дитинства. Зокрема, свято Першого дзвоника, яке постає таїнством посвячення радянській системі: «Святкування першого вересня — це ж важливе таїнство. Здається, воно замінило в країнах соцтабору перше причастя. Те ж посвячення, тільки не Богу — системі» [2, с. 161].

Маруся стала першою з Ціликів, хто народився й виріс у Львові, а тому не мала проблем з визначенням своєї ідентичності. Її ж двоюрідна сестра-тезка, яка певний час жила в Німеччині, але потім поїхала до Росії, перейняла дух перекотиполя сім'ї, що відбито в зросійщеному імені Маша: «Вочевидь, їх примудрилися назвати однаково ще тоді, коли, здавалося, полковникові доньки розлетілися з цього дому назавжди, й постійно жити під одним дахом двом Маріям не доведеться» [2, с. 32].

На нашу думку, утвердження Марусі як громадянки відбулося під час участі в Помаранчевій революції (хай і випадкової, якщо вона опинилась у Києві в

пошуках собаки Дома). Крім того, її тимчасова сліпота й згодом прозріння символізують повернення пам'яті українському суспільству.

У романі «Вбивство п'яної піонерки» описана епоха хрущовської відлиги, але все ж того самого СРСР. Тому твір повністю перейнятий недовдоволеністю й приховуванням, але на рівні батьки-діти. Припускаємо, що авторитарну владу уособлюють дорослі, а дисидентів — діти: «Мама бачить, що тут щось не так, але не знає, що саме, і тому так казиться...» [16, с. 260].

Крім того, саме «антилюдська сутність комуністичної ідеології» [8, с. 68] спричинила прірву між Санькою і його справжніми батьками, яких репресували й вислали в Караганду. Хлопця виховували чужі люди, які намагались зробити з нього гідного громадянина держави, що намагалася знищити його рідних батьків. Можливо, Санька постійно вибивався зі стандарту й потрапляв у скандали, тому що в ньому нуртувала войовнича кров його батьків, яку радянська система включно з нерідним батьком-тираном намагалась приборкати. Зустріч хлопця з його найріднішими можна вважати трагічною, бо справжнього возз'єднання так і не відбулось: «Ну... Я їм сказав, що наші у відкритий космос вийшли... Леонов... А батько... Їдь, каже, до свого дому. Так усім краще буде. Бо... Ну, не договорив. Ти, каже, “Гайдамаків” читав?» [16, с. 345]. Згадка про поему Шевченка, у якій Гонта вбиває власних синів, видається більш ніж символічною. Вовка, який на відміну від Саньки прочитав твір, був приголомшений трагедією свого друга: «Але ж я читав! І це вже в голові у мене не вкладається. Ніяк. Я і в Шевченка цей епізод ненавиджу. Він у Шевченка найгірший з усіх. А щоб справжній батько сказав таке справжньому синові!..» [16, с. 345-346].

Вовка з разючою влучністю описує радянське суспільство, яке пишається першим польотом у космос, але живе натомість у злиднях і страху: «Що нам той Місяць? Що нам той космос? Ми живемо тут, і в нас стільки бруду та страху!» [16, с. 337].

У романі «Спитайте Міечку» найбільш залежною від соціально-політичних обставин виявилась бабуся Теодора, яка присвятила своє життя ідеям СРСР і своєму чоловікові: «Спершу служила ідеї великої держави і тридцять років потратила на це, а потім служила його ідеям, і оце вже, як з мого служіння толку стало зовсім мало, просто через мій вік, тоді вже маю право нікому не служити, окрім своїх власних ідей» [12, с. 74]. Однак у жінки вже не було власних ідей, у чому вона сама й зізналась.

У романі «12 унцій любові» яскраво відбита епоха буремних дев'яностих, на якій припало дитинство головного героя Тимка: «Головне правило дев'яностих — “нічого не чув, нічого не бачив, нічого не знаю”. Якщо не хочеш проблем — мовчи до останнього. Усе сказане тобою буде використане проти тебе, так і знай» [9, с. 27]. Він дотримувався цього неписаного закону навіть щодо свого батька, який зраджував маму: «Батя знав, що я нічого не розкажу. Я ніколи його не здавав. Навіть коли був зовсім малий. Хоч інколи й варто було» [9, с. 64]. До слова, хлопець перейняв не лише дух епохи, а й дух місцевості, у якій зростав: «Чи, може, у вас, гордих древлян, халтуру зведено в ранг релігії? Адже завжди було в пошані сачконути: десь не домити підлогу в школі, не донести тарілку в їдальні, а то й взагалі — насвинячити. Саботаж — головна установка, колоніальна звичка, протест, демарш. Загальне — ніщо. Особисте — все» [9, с. 112]. Тимко ріс, як і більшість його однолітків у пострадянських дев'яностих, у дворі, поки його батьки намагались знайти засоби для виживання й існування. Попри всі труднощі, хлопець не просто виживав, а й жив — великою мірою завдяки спорту, про що ми вже зазначали раніше.

Окремо варто зазначити про чорнобильський слід у цьому тексті. Держава, яка спричинила чи не найбільшу катастрофу ХХ століття, спромоглася на безплатні обіди для постраждалих дітей у школі, ніби цим можна щось виправити чи вибачити: «Але ж ми — діти-чорнобильці, третя зона зараження. Нас навіть у

школі годували безкоштовно, а при вступі до вузів давали додатковий бал» [9, с. 44]. Тимко вже в юному віці усвідомив, що люди для радянської влади становлять лише витратний матеріал: «Щороку нас возили на обстеження до діагностичного центру, який побудували в місті, щоб спостерігати, як ми, діти-чорнобильці, під впливом радіації перетворюватимемося на мутантів» [9, с. 44].

У цьому контексті не можна не згадати Т. Гундорову, яка вбачає в Чорнобильській катастрофі й культурну подію: «Сьогодні Чорнобиль асоціюється вже не лише з соціо-техно-екологічною катастрофою, але й стає символічною культурною подією, а також апокаліптичним текстом про відкладення кінця цивілізації, культури й людини в післятомну добу» [6, с. 8].

У романі «Хто ти такий?» також описано епоху 1990-х. Крім сюжетної лінії хлопця Тимофія, який зростав у цей час, паралельно розвивається, чи то занепадає, лінія Фелікса, який брав участь в Афганській війні, отримав контузію й не зміг повною мірою адаптуватися до умов мирного життя. Про нього автор зазначив таке: «Я не розумів цього персонажа до того, як сам зрозумів, що таке війна» [26]. Оскільки Фелікс почав зустрічатися з бабусею Тимофія й часом жити в їхньому помешканні, то йдеться про значний вплив на хлопчика: «Довший час Тимофій не міг зрозуміти, ким же насправді є цей чоловік і чи варто орієнтуватися на його поведінку, звичаї, манери. Але вони одразу були марковані як негативні. Пити — погано. Це Тимофій усвідомлював і без сторонньої допомоги, хоча до певного часу йому навіть подобалося, коли Фелікс пив. У цьому було щось кумедне, таке, чого Тимофій ніколи не бачив, а тепер ставав свідком» [28, с. 29]. Водночас, як ми зазначали вище, Фелікс давав хлопчику свободу, якої йому так бракувало, а також відчуття рівності. Але передусім він давав свою увагу й плече, у яке можна виплакаться, адже всім біологічним рідним було не до дитини: «Якщо зрозуміти всі події, які відбувалися в Тимофієвому житті: мама їде до Києва, він залишається один, тата фактично нема, він його не бачить, з ним залишається бабуся, для якої

важливо, щоби він був просто не голодний, і залишається Фелікс, який хоч якось, але потроху впливає на цього підлітка» [26].

2.9. Біографічні елементи

Читаючи літературний твір, важливо дистанціюватися від автора й зосередитися на самому тексті й враженні, що він справляє. Однак за певних обставин цілісний аналіз твору неможливий без заглиблення в біографію автора й суспільно-політичну ситуацію, у якій він жив (чи живе): «Отже, творчість — це відображення душі або психіки митця. А митець не є ідеальною постаттю чи набором позитивних рис» [18, с. 160].

Я. Поліщук зазначає, що тексти сучасної української літератури «позначені сильною автобіографічністю», тому що на початках незалежності України автори були обмежені в присвоєнні чужого досвіду й натомість концентрувалися на власних переживаннях: «...в героях легко вгадуються прототипи самих авторів, а літературна професія часто стає предметом оповіді та своєрідною інтригою для зображеного в цих текстах світу» [20].

Через автобіографічну оповідь українські автори також намагаються проговорити численні травми після колоніального існування в СРСР і таким способом наблизитися до їх загоювання. Однак А. Ассман переконана, що про травму неможливо говорити: «Травма — це неможливість нарації» [3, с. 280]. Водночас вважаємо, що замовчування наболілого призведе до загострення травми.

Крім того, автобіографізм у сучасній українській прозі пов'язаний з молодим віком авторів: «Причина тут не тільки в амбітності молодих літераторів. Свідомо чи ні, вони заповнюють ту лакуну, яка утворилася на ринку культурних послуг — і пишуть романи про життя та захоплення своїх ровесників, тобто ту специфічну сферу, яку найкраще знають та відчувають» [20].

Однак найдостовірнішим фактом автобіографічності у творі є свідчення самого автора. Наприклад, слова С. Демчука про свій роман «12 унцій любові»: «Тему притягнув мій життєвий досвід. Я, як і головний герой, теж виріс у провінційному Коростені на Житомирщині, займався карате, боксом. Згодом вступив у столичний коледж на “майстра виробничого навчання з ремонту автомобілів”. Залишився в Києві» [25]. За його словами, творчість і щоденникова сповідальність у поданому романі становлять 50 на 50.

А. Чех також констатує, що «Хто ти такий?» на 50% автобіографічний роман: «Максимум на п'ятдесят відсотків. Певні персонажі та їхні долі змінені абсолютно; якщо говорити про батька Тимофія, який помирає в книжці, то батько письменника живий. Але знову-таки це алегорія якась, певні речі, які ти боїшся сказати сам собі, але можеш про них написати» [26].

С. Оксенік зізнався, що свідомо написав роман про підлітків («Вбивство п'яної піонерки»), адже саме цей період був найважчим для нього: «Це найважчий людський вік, коли ти підліток: треба все доводити, відстоювати, виборювати, нічого не мати, з усіх сторін “відгрібати” — і це можна продовжувати» [4].

До того ж письменники вдаються до біографізму своїх попередників, щоб упевнитись у їхній моральній незаплямованості й відкрити всі закапелки минулого: «Недовіра до наскрізь сфальшованих розповідей та інтерпретацій породжує серйозний міжгенераційний конфлікт, претензії до батьків і наставників» [1, с. 37]. А все через те, що старші не розповідають всієї правди молодшим у намаганні уберегти їх: «Треба пробачати розкаяних, треба шукати примирення, але для цього батьки мусять мати мужність розповісти дітям правду. Бо коли таємниця виходить на яв, то з такою травмою стає нестерпно жити» [1, с. 41].

Припускаємо, що автори пишуть про значно молодші покоління, щоб таким способом краще зрозуміти своїх наступників і самих себе. Зокрема, травми після колоніалізму, які не просто переходять у спадок наступним поколінням, а наростають додатковим тягарем: «Найскладніше ставлення до спадку колоніалізму навіть не в покоління дітей, яке пориває з ним, а в покоління онуків, яке перебуває в ситуації постколоніалізму» [7, с. 30].

ВИСНОВКИ

Взаємодія між поколіннями й представниками кожного з них цікавила численних науковців, зокрема Х. Ортега-і-Гасета, К. Маннгейма, П. Нору, Е. Саїда, А. Ассман, А. Матусяк, М. Светліцкого, Т. Гундорову, Я. Поліщука, О. Галету тощо. Усі вони у своїх дослідженнях змогли додати щось нове до цієї теми й певною мірою наблизитись до розв'язання таких проблем, як-от: конфлікти між поколіннями, роз'єднаність між їхніми представниками, а також передання травм від одного покоління до іншого.

Крім науковців, тема поколінь цікавила й письменників. У романах «Інтернат» С. Жадана, «Дім для Дома» В. Амеліної, «Вбивство п'яної піонерки» С. Оксеніка, «Спитайте Мієчку» Є. Кузнецової, «12 унцій любові» С. Демчука й «Хто ти такий?» А. Чеха висвітлено як проблеми порозуміння між поколіннями (батьки — діти, дідусі/бабусі — онуки), так і між представниками одного покоління (брати — сестри). Оскільки сім'я становить невіддільну частину суспільства, її члени піддаються зовнішнім впливам: з огляду на колоніальне минуле України в складі СРСР ідеться саме про негативний досвід.

В аналізованих текстах проблема порозуміння між поколіннями найчастіше зумовлена постколоніальною травмою. Батьки, які народились в СРСР і не змогли подолати страх чи розгубленість після розвалу імперії, несвідомо травмують власних дітей. Дорослі прагнуть захистити своїх чад, унаслідок чого надмірно турбуються про них або, навпаки, віддаляються — в обох випадках діти потерпають. Пам'ять про правду, яка могла нашкодити радянській людині, змушує брехати громадянина України, що призводить до втрати довіри між представниками поколінь і загострює непорозуміння між ними. Однак лише в романі «Вбивство п'яної піонерки» описано повний розкол між поколіннями (Санька і його репресовані біологічні батьки). В усіх інших текстах дорослі й діти не залишають спроб у пошуках спільної мови й мають у цьому певні успіхи (Паша

і його племінник в «Інтернаті», Маруся й мама Оля в «Домі для Дома», Вовка і Юрка з батьками у «Вбивстві п'яної піонерки», Лілічка і Мієчка з мамою в «Спитайте Мієчку», Тимко й тато у «12 унціях любові», Тимофій і Фелікс у «Хто ти такий?»).

Пережиті трагедії на кшталт Чорнобиля чи війни також травмують представників поколінь: як тих, що пережили їх безпосередньо, так і тих, хто народились після. Ці травми можуть передаватися на кілька поколінь далі, тому важливо проговорювати цей досвід, якщо це можливо.

Попри всі проблеми, сім'я залишається важливим формувальним чинником суспільства й конкретної людини, а також втілює сконденсовану взаємодію поколінь: «Коли кінець світу, стає зрозуміло, що справжнє — це все-таки поміж людьми» [2, с. 313]. Тому варто очікувати як нових творів про проблеми поколінь, так і наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Після карнавалу, або Реставрація пам'яті // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2015. Т. 176. С. 36-42.
2. Амеліна В. Дім для Дома : роман. Львів : Видавництво Старого лева, 2017. 384 с.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. К. : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. «Вбивство п'яної піонерки» Сергія Оксеніка обговорять літературознавці у Києві // <https://chytomo.com/vby-vstvo-p-yanoyi-pionerky-sergiya-okseny-ka-obgovoryat-literaturoznavtsi-u-ky-yevi/> [дата звернення 12.05.2022].
5. Галета О. «Старші й молодші» чи «старі і нові»: поколіннєвий поділ літератури у працях Юрія Меженка // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 56-67.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т критики. Київ : Критика, 2005. 263 с.
7. Гундорова Т., Матусяк А. Постколоніалізм. Генерації. Культура. Київ : Лауріус, 2014. 336 с.
8. Даниленко Л. Художня література, кіно і пісні в інтертексті роману С. Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки»: кодифікація ретрочасу // Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. 2018. Том 1. С. 66-69.
9. Демчук С. 12 унцій любові. Київ : Темпора, 2021. 292 с.
10. Жадан С. Інтернат : роман. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.
11. Зеленька І., Крупка В., Поляруш Н., Ткаченко В. Сучасна українська література Вінниччини в контексті проблеми окреслення поколінь та абрисності поколіннєвих переживань // The scientific heritage. 2020. № 43 //

<http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2020/09/VOL-5-No-43-43-2020.pdf#page=16> [дата звернення 12.05.2022].

12. Кузнєцова Є. Спитаєте Мієчку : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 272 с.

13. Куришко Д. Жадан про «Інтернат»: приводячи війну у дім, ти ризикуєш втратити багато // <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504> [дата звернення 12.05.2022].

14. Мельник С. Трагедія сучасного покоління, яке бачило війну, у романі Сергія Жадана «Інтернат» // Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки : зб. наук. праць викладачів і студентів. 2021 Випуск ІХ. С. 133-137.

15. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. А. Рєпи. К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. 272 с.

16. Оксенік С. Вбивство п'яної піонерки : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 352 с.

17. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. К. : Основи, 1994. 424 с. // https://www.ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset_tema_ua.htm [дата звернення 12.05.2022].

18. Павличко С. Теорія літератури. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.

19. Печарський А. Сучасний психоаналіз і українська література: аспекти взаємодії // Філологічні семінари. 2013. Вип. 16. С. 40-46.

20. Поліщук Я. Реорієнтація в сучасній українській літературі // Синопис: текст, контекст, медіа. 2015. № 3 // http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_11 [дата звернення 12.05.2022].

21. Пухонська О. Білі плями пам'яті на темному тлі історії (за романом «Дім для дома» Вікторії Амеліної) // Сучасні проблеми мовознавства та

літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 279-282.

22. Романенко О. Концептуальні координати нового літературного покоління: досвід сучасної української літератури // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67 (1). С. 3-12.

23. Саїд Е. Культура й імперіялізм. К.: Критика, 2007. 608 с.

24. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. Білодід // <http://sum.in.ua/s/pokolinnja> [дата звернення 12.05.2022].

25. Столярчук І. У видавництві «Темпора» готується до друку роман Сергія Демчука «12 унцій любові» : інтерв'ю. 2021 // <https://kyivdaily.com.ua/12-unczij-lyubovi/> [дата звернення 12.05.2022].

26. Улюра Г. «Хто ти такий?» та інші запитання нової книги Артема Чеха // <https://pryvit.media/article/artem-chekh-who-are-you/> [дата звернення 12.05.2022].

27. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.

28. Чех А. Хто ти такий : роман. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2021. 304 с.

29. Шевчук Я. Проблема самоідентифікації поколінь у сучасній польській та українській «молодій» літературі // <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/1691> [дата звернення 12.05.2022].

30. Юрценюк О. Сім'я як фактор формування непсихотичних психічних розладів (огляд літератури) // Буковинський медичний вісник. 2015. Том 19. №4 (76). С. 237-240.

31. Mannheim K. Essays on the sociology of knowledge / edited by P. Kecskemeti. London : Routledge and Kegan Paul, 1952. 327 p.